

Takács Melinda

Eva Liszina: Egy darab kenyér

Egy csuvas novella magyarra fordításának tapasztalatai

Buda Ferencnek szeretettel

A csuvas népköltészet és szépirodalom magyarországi recepciója

A magyarországi turkológiában – a magyar nyelv őtörök (bolgár-török vagy csuvasos típusú) jövevényszavainak köszönhetően – az elmúlt száz évben a csuvas nyelv vizsgálata központi szerepet töltött be. A Középső-Volga-vidéken élő török nép¹ nyelvének tanulmányozása mellett a kutatásban folyamatosan jelen volt a csuvas szépirodalom, népköltészet és népzene megismerésére irányuló törekvés is. Híres turkológusaink közül Mészáros Gyula már a 20. század elején kétkötetes népköltési gyűjteményt adott ki², amely nemcsak a magyar, hanem a csuvas és orosz kutatás egyik alapvető, máig is sokat forgatott munkája.

A csuvas irodalom iránti magyarországi érdeklődés a 20. század második felében kapott új lendületet. Magyarul is napvilágot látott a Nobel-díjra jelölt Gennagyij Ajgi – aki egyébként személyesen is ellátogatott Magyarországra – három verseskötete³, de született magyar nyelvű csuvas irodalmi antológia⁴ és népmesegyűjtemény⁵ is, illetve megjelent a *Narszpi*⁶, a leghíresebb csuvas elbeszélő költemény magyar változata is. E művek magyarra való átültetésében olyan híres műfordítók működtek közre, mint Bede Anna, Cseh Károly, Oravecz Imre, Petri György vagy Rab Zsuzsa (akik magyar vagy orosz nyersfordításból dolgoztak), ugyanakkor a fordítók között megtalálhatók a magyar turkológia vezető kutatói is: Agyagási Klára, Róna-Tas András és Szalontai Judit, akik csuvas eredetiből készítették műfordításaikat. A csuvas népzene gyűjtésében és feldolgozásában Bereczki Gábor és Vikár László játszott fontos szerepet⁷, legutóbb pedig

---

1 2002-ben Oroszországban valamivel több mint 1 millió 600 ezer csuvas élt. A 2010-es népszámlálási adatok alapján az itt élő csuvasok lélekszáma már alig haladja meg az 1 millió 300 ezer főt. (A 2002-es népszámlálás adatai: http://demoscope.ru/weekly/ssp/rus_nac_02.php, a 2010-es népszámlálásról: http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/perepis_itogi1612.htm. Utolsó letöltés: 2016.04.20.)

2 Mészáros 1909; Mészáros 1912.

3 Ajgi 1973; Ajgi 1998; Ajgi 2009.

4 Cs. Varga 1985.

5 Róna-Tas 1977.

6 Ivanov 1977.

7 Vikár 1979.

Berecz András jelentetett meg csuvas népzenei albumot és népköltési válogatást – ez utóbbit saját műfordításában.⁸

Az utóbbi néhány évtized egyik legkiemelkedőbb csuvas irodalmára, műfordítója Eva Nyikolajevna Liszina. Műveinek a hazai közönséggel való megismertetése jól beleillik az eddig magyarra fordított csuvas irodalmi művek sorába.

Eva Liszina egy dél-csuvasföldi kis faluban nőtt fel. Az 1970-es évek óta több önéletrajzi ihletésű könyve, elbeszélése, drámája jelent meg, emellett gyermekkönyveket is ír. A jelenleg Csebokszáriban élő író nő elsősorban csuvasul publikál, műveinek témaválasztása – gyermekkorának szereplőihöz, helyszíneihez való vissza-visszatérés – a szülőföldjéhez való erős kötődését jelzi.

Eva Liszina leghíresebb elbeszélése az *Egy darab kenyér (Šákár čělli)* címet viseli. A novella 1991-ben elnyerte a Deutsche Welle irodalmi díját, amelyet az író nő a Frankfurti Könyvvásáron vett át. Ezt követően az elbeszélésből Németországban rádiójátékot készítettek, illetve több idegen nyelvre is lefordították. A történet – Liszina több más művéhez hasonlóan – közvetlenül a második világháború után játszódik, az író nő szülőfalujában, és az ő gyermeki szemén keresztül láttatja egy kis vidéki csuvas közösség háború utáni nyomorúságos hétköznapjait, egy apa nélkül maradt család küszködését az életben maradásért, az állandó éhezést és nyomort, amellyel a falubelieknek nap mint nap meg kellett küzdeniük.

Tanulmányaim során 2015-ben hosszabb időt töltöttem Csebokszáriban, ahol intenzív csuvas nyelvoktatásban részesültem, és először Eva Liszina műveivel, majd később magával az író nővel is személyesen megismerkedtem. Neki és csuvas filológus ismerőseimnek köszönhetően végigjárhattam azokat a helyszíneket, ahol az *Egy darab kenyér* cselekményei játszódnak, és szintén sok segítséget kaptam tőlük, amikor belekezdtem a szóban forgó novella fordításába. A hosszú fordítómunka során sikerült közel kerülnöm az író nő műveinek világához, megismerni azt a néprajzi és történeti környezetet, amelyből munkássága táplálkozik. Mindezek a dolgok együttesen járulnak hozzá ahhoz, hogy a magyar nyelvű verzió hitelesen tükrözhesse az eredeti szöveg hangulatát.⁹

---

8 Berecz 2001.

9 A csuvas szöveg értelmezésében Eduard Valentyinovics Fomin (Csuvas Állami Kultúratudományi Intézet) volt a segítségemre, a magyar fordítás ellenőrzéséért Agyagási Klárának (Debreceni Egyetem) tartozom köszönettel. A novella magyar fordításáért 2016 márciusában Babits Mihály Műfordítói Ösztöndíjban részesültem.

Eva Liszina

Egy darab kenyér

A háború után éhen halt senyjali gyermekek emlékére

Ma este, vacsora készítése közben vettem észre, hogy már megint elfogyott a kenyér. „Csodálkozom rajtad, Elja – ripakodott rám a lakótársnóm –, miféle dolog ez? Amikor te főzöd a vacsorát, valahogy soha nincs itthon kenyér. Furcsa egy ember vagy. Sajnálod a kenyérré azt a tíz kopejkát?”

Nem tudtam mit felelni a szemrehányásra. Bárcsak elmagyarázhatnám...

Egy városi kollégiumban élünk. Állatokat nem tudunk tartani, így az ételmaradékot ki kell dobnunk. A maradék kenyér kiszárad, nem eszi meg senki, mégis szívem elpazarolni. Így hát azokon a napokon, amikor én főzök, igyekszem elkerülni, hogy fölösleges kenyér maradjon.

Az én életemben a kenyér ugyanis különleges szerepet tölt be...

* * *

Egy nyári hajnalon anyám szavaira ébredtem. „Azt mondják, idén szénát kaszáltatnak a rokkantaknak. A mi Lizukunk feje állandóan kóvályog. Vidd el a járási központba, meg kell vizsgálni a kórházban. Ha rokkantnak nyilvánítanák, kaszálnának szénát. Tarthatnánk tehenet. Különben végünk.”

De én csak rázom a fejem. Anyám folytatja: „Ha te nem viszed el, mégis, ki más tudná?”

És valóban, ki más vihetné el? Apám, fivérem nincs. Anyámnak céklát kell gyomlálnia a kolhozban. Sok a munka, nem engedik el.

A nálam két évvel idősebb nővérem, Lizuk megbetegedett. Ebben az évben történt vele valami: mindent összekever, időről időre nem ért meg semmit, tántorog. Most már mindenki csak Gyagyás Lizuknak csúfolja.

– Ha rokkantnak nyilvánítják, kapunk pénzt is. Varratok neked új ruhát – próbál kérlelni, győzködni anyám. – Ha te nem mész, kit tudnék küldeni?

Nagyon szeretném elhinni, hogy kapok egy új ruhát. De jól tudom, hogy anyám szava csak hazugság: idehaza folyamatosan szűkében vagyunk a pénznek.

Mély szomorúság tör rám. „Istenem! – sóhajtok fel magamban. – Hol lehet a járási központ? Milyen úton kell oda eljutni? Megjárnak-e estig?”

– Adok veletek pénzt is – folytatja anyám izgatottan. – A központban van egy étkezde, ha a kórházban végeztetek, menjetek be oda. Ott gyakran árulnak kenyeret. Ha magában nem adnának, kérjetelek levest, ahhoz mindig jár kenyér is.

Kenyer? A hosszú út hirtelen kevésbé tűnik ijesztőnek. Anyám szavai a lelkem mélyéig hatolnak. Néha, aratás idején, a kolhozban kenyeret osztottak, volt, hogy én is megkóstoltam. De én, aki a háború első évében jöttem a világra, kilencévesen még sosem értem meg, hogy idehaza kenyeret tudtunk volna sütni. A kenyérért bárhova elmennék.

– Messze van a járási központ? – kérdezem anyámtól.

– Innen hat verszta¹⁰ járásnyira. Egyenesen kimész a faluból, átmész Szuharkasszin, majd keresztülmész Tarmason. A tarmasi malmot észre fogod venni, mindenholnan látszik. A mellette tartó úton menj, az egyenesen bevisz a járási központba. A kórház egy hosszú, fehér épület.

Anyám a beleegyezésemet látva először megnyugszik, majd hosszasan, aggódva néz rám. „Engedjem? Ne engedjem?” – tükröződik arcán a bizonytalanság. Végül aztán megölel, megsimogatja a fejem. Anyám karjaiban gyenge, bizonytalan gyermeknek érzem magam. Hogy fogom én ezt az utat megtenni? Egy olyan utat, amerre még sosem jártam? A könnyek forrón égetik a szememet.

Indulás előtt Lizukkal megiszunk egy-egy bögre tejet. Megtapogatom és magamhoz szorítom a szakadozó rongyba gondosan bebugyolált pénzünket, majd Lizukot vezetve kilépek az utcára.

– Gyagyás Lizuk! Gyagyás Lizuk! – kiáltoznak a falubeli gyerekek.

Máskor már rég elkergettem volna őket, de most sietünk, nem szólok semmit. Lizuk napok óta szótlan. Most sápadt, betegségtől elgyötört arcát mögém rejti, s mint egy kis beteg bárány, lépdel csendesen utánam.

– Gyagyás Lizuk! Gyagyás Lizuk!

Szeretnék mihamarabb kijutni a faluból. Sietnünk kell.

Szuharkasszi környéke ismerős, gyakran jártunk erre az állatokat terelve.

Tarmas fűzfái fenyegetően magasodnak fölénk. „Mit kerestek itt?” – érzem magamon szemrehányó tekintetüket. Igyekszem Lizukot átvonszolni előlük az út túloldalára. Az út itt már nem olyan, mint mifelénk, a darabos, poros földbe süppedő lábunkat minduntalan göröngyök sebzik fel.

Egy boton lovagló fiúcska üldöz minket. Egy kitért ajtajú épületbe menekülünk előre: úgy tűnik, egy boltba jutottuk. Észreveszek egy nagy darab karamellát. Rászegeződik a tekintetem – éhesen indultunk el otthonról –, semmi másra nem tudok odafigyelni. Lizuk vágyakozva mereszi a szemét, majd ráncigálni kezdi a ruhám ujját:

– Elja, adj nekem karamellát!

Türelmetlenül, szaporán lélegezve bontom ki, majd gyűröm össze újra a rongyot, benne a pénzzel; forró ujjaim nedvesek az izzadságtól. Kenyeret akarok enni. De Lizuk nem nyugszik karamella nélkül. Fogaival tépi, rángatja a kezemet. Igyekszem kituszkolni a boltból, ő azonban újra és újra nekem ugrik. A boltos csodálkozva bámul ránk. Mennyi erőmbe telik, mire sikerül kivonszolnom a nővéremet az utcára...

Kifulladásig szédelgek a megerőltetéstől.

Szaladunk. Kétoldalt sík mező. Az út mentén egy malom áll. Nyomasztó, sötét árnya végigterül a rozsmezőn. A távolban egy fát pillantunk meg. Ezen az

---

10 Régi orosz hossz mérték: egy verszta 1066 méter.

ismeretlen tájon úgy áll védelmezőn a messzeségben, mint egy kedves rokon. Lassan megnyugszunk.

Perzselő napsugaraktól remeg a levegő. Verejték marja a szemünket. A forró földre hanyatló növények égetik, felsebzik a lábunkat.

Egy út melletti mocsaras helyen állunk meg. A sekély vizet nedves levelű, húsos gyökerű, sűrű növényzet veszi körül. A leveleket félrehajtva megmosakszunk a hús vízben. Pihenni már nincs időnk, szaladnunk kell tovább. Körülöttünk forró szellő játszadozik, a távolban délibáb vibrál. Lizuk egyre nehezebben lélegzik, minden lépés után könyörög, álljunk meg. Szédül. Nem akarja megérteni, hogy ha most leülünk, nem bírunk felállni.

Dél felé teljesen elcsüggedve egy nagyobb faluba érkezünk. Az utcákon csupa ismeretlen ember járkal, még csak nem is köszönnek egymásnak. Lizukkal félénken összekapaszkodunk. Nem tudom, hol vagyunk, megkérdezni pedig nem merem senkitől. Hirtelen boldogan felkiáltunk: egy rongyokkal, bőrdarabokkal megrakott, ütött-kopott szekér halad el mellettünk. A kocsis ismerősünk, otthon időnként a mi fölösleges holminkat is el szokta szállítani. Megállítja a lovakat, hozzánk cammog, és mindkettőnket felsegít a szekéren heverő, szakadozott zsákok közé.

– Melyik faluban laktok? – kérdezi a ponyva hajtogatása közben.

– Senyjalban.

– Kinek a gyerekei vagytok?

– Heveturáé.

Úgy tűnik, ismeri anyánkat! Ezen felbátorodva az étkezde helye, nyitva tartása felől kezdek érdeklődni. A bácsi vidáman feleli: az étkezde minden nap nyitva van.

– Sütnek ott kenyeret is?

– Nézd, amott, az étkezde mögött áll egy kis ház. Ott sütik a kenyeret.

A házikó kéményéből felszálló fekete füst megdobogtatja a szívemet: a sok szenvedés után úgy érzem, mintha a képzeletbeli szülőföldemre, egy mesebeli gazdag tájra érkeztünk volna meg. Egyszer csak – hiába bűzlik alattunk a szekér, mint egy füledt akol – mennyei illat csapja meg az orromat. „Ez lehet a kenyér illata” – állapítom meg örömmel.

Az étkezde előtt szállunk le a szekérről. Noha kifogyott az erő a lábamból, nagyon szeretnék bemenni. De előtte még egy számomra kevésbé fontos feladatot kell teljesítenem, így hát Lizukot vezetve, zavarodottan botorkálok a fehér falú épület, a kórház irányába.

A kórházat rácsokból tákoltt kerítés veszi körül. A virágokkal sűrűn benőtt udvaron kék ruhát viselő emberek üldögélnek. Egy kövérkés asszony a fák közé feszített kötélre fehéreneműket aggat. Lizukkal kéz a kézben lépünk be az épületbe. Egy hosszú folyosóra érkezünk. Kétoldalt ajtók sora. Az egyik ajtó mellett rokkant emberek várakoznak. Azok, akiknek a padokon nem jutott hely, a földön, a fal mellett görnyedve ücsörögnek.

– Hol vizsgálgák a rokkantakat? – kérdezem egy magas bácsitól.

Szeretné megválaszolni a kérdésemet, de ahelyett, hogy megszólalna, az arca önkéntelen, heves rángatózásba kezd. Az egész testemen végigfut a borzongás, ijedten hőkölök hátra. Riadalmamat látva a bácsi maga is összezavarodik. Hörgő hangját visszafojtandó, egyik kezével igyekszik eltakarni a száját, másik kezével az előttünk levő ajtó felé mutat.

Elfordulunk tőle, és mi is lekuporodunk a földre. A szemem előtt egy hordó méretűre dagadt, irhába bugyolált láb. Felkapom a fejem: közvetlenül mellettem a padon egy néni ül. Egyik lábával a földre támaszkodik, a másikat kinyújtva pihenteti egy széken. Szeretne hozzám szólni, de valahol épp egy nevet kiáltanak: valakit a rendelőbe hívnak. Mindannyian elhallgatunk, és feszülten figyelünk. A bácsi, akitől az előbb megijedtem, teljes testében rázkódva elindul a szoba irányába. Az ajtókilincset azonban sehogy sem tudja megfogni: csonka kézfeje le-lecsúszik róla. Végül valaki belülről kinyitja az ajtót és beengedi.

– Mi a baja a bácsinak? – kérdezem a mellettem ülő nénitől.

– Jaj, gyermekem... Háborús sérülés...

– És a te lábaddal mi történt? – faggatózom tovább.

A néni a lábát dörzsölgeti.

– Kinn, a mezőn sérültem meg. Késő estig kaszáltunk, a sötétben véletlenül megvágtam a lábam.

– Akkor téged könnyen rokkanttá fognak nyilvánítani. Az én nővérem keze-lába ép, csak a feje zavaros – magyarázom pironkodva a helyzetünket.

Bentről hirtelen tompa puffanás, majd hosszas jajgatás, hörgés hallatszik. A szobából egy fehér köpenyes nő szalad ki, majd egy kis üvegcsével a kezében siet vissza.

A magas bácsit nem sokkal később kivezetik a rendelőből: a feje búbjáig úszik a verejtékben, nedves haja csomókban tapad a homlokához, halántékán kidagadnak az erek.

A rendelőbe sorban mennek be az emberek. Szinte mindegyikük életerős férfi – kéz vagy láb nélkül. Anyám szavai jutnak eszembe: „Bárcsak apád, ha kéz nélkül is, ha láb nélkül is, de hazajött volna...” És itt, e szavakra emlékezve a szobába ki-be járkáló vak, nyomorék emberek mindegyikét a saját édesapámnak kezdem érezni...

Valaki megsimogatja a vállamat.

– Ne sírj, gyermekem, ne sírj. Szörnyű lehet minket nézni. De ne félj, a lel-künk egészséges...

A szomszédom próbál így csitítgatni. A bácsi egy kis kocsira szíjazva ül, térd felett levágott lábának csonkjai elnyútt nadrágjának üres száraival vannak körbetekerve. A legijesztőbb azonban a karja. Rövid, eltorzult törzséhez képest aránytalanul hosszú, tenyere pedig – mintha csak egy ember talpát látnám – lapos, bőrét keményre cserzette az állandó erőfeszítés.

Gyengéd hangon szól hozzánk:

– Meglátjátok, hamarosan hazamehettek. Most én következem, de utánam már ti fogtok bemenni. A neveteket felírtátok-e?

Most hallom először, hogy mielőtt bemegyünk az orvoshoz, fel is kell iratkozni. A bácsi a padlóra támaszkodva továbblöki a kis kocsi, majd maga után hív egy kis szobába, és hallom, hogy valamit magyaráz. Valaki a nevünket kérdezi, és hogy miért vagyunk itt. Egy kitöltött papírt adnak a kezembe.

Újra a folyosón ülünk. Hideg van. Alkonyodik. Sárgás fény szűrődik be az ablakon.

Egyszer csak Lizuk nevét hallom. A láb nélküli bácsi után következünk. Most kellene bemennünk? Elbizonytalanodom. A bácsi már újra itt van előttünk. Elmosolyodik, arcán ezerfelé futnak a ráncok. Valaki megérinti a hátamat, valaki megfogja a kezem: egy nagy teremben találjuk magunkat.

Egy asztal mögött három orvos ül. Lizuk az oldalához simul. Leültetem egy székre és hogy megnyugtassam, a vállára teszem a kezem. Egy szemüveges doktornő kérdéseket tesz fel, közben szűrős szemmel néz ránk. Félelem hasít belém, nem tudok válaszolni. Szótlanságomon dühbe gurulva a doktornő ingerülten csattan fel:

– Az anyjuk otthon ül, a gyerekeit meg elküldi egyedül, na tessék!

Szidalmait egy férfi orvos szakítja félbe. Feláll az asztaltól és hozzánk lép. Először megkérdezi a nevünket, hogy honnan jöttünk, és hogy hol dolgozik anyánk, majd Lizukhoz intézi a szavait:

– Most nyár vagy tél van? – kérdezi a nővéremtől.

Lizuk hátrafordul, és félszegen rám néz. Én nem szólok semmit. A kezembe kapaszkodik, és félénken suttogja:

– Hideg van. Fázom. Tél van!

A szemüveges doktornő felnevet. A torkomat sírás fojtogatja.

– Idefelé jövet mit láttál? – kérdezi ezúttal a doktornő.

– Karamellát láttam – válaszol halkán Lizuk.

Mást már nem is kérdeznek. Megnézik a testvérem szemét, meghallgatják a szívét.

– A nővéred nem beteg – szólal meg végül a szemüveges doktornő. – Alultáplált. Több húsrá, tejszóra van szüksége.

Egy papírra írnak valamit, majd ideadják és kiküldenek.

A rendelőből kilépve megkönnyebbülten sóhajtok fel, és a papírt a láb nélküli bácsi kezébe adom. Miközben olvassa, dühösen motyog magában. Végül így szól:

– Kislányom, ezen a papíron az égvilágon semmi nincs.

Mint egy ököl súlyos ütései, úgy csapnak le rám a szavai.

– A nővéredet a harmadik csoportba, az egészségesek közé sorolták. Vissza kell menned. Beszélj a férfival, mesélj el neki mindent. Meg fogja érteni. Egy-két órán belül végeznek, várd meg őket.

Felpattanok. Lizuk dolga felől szeretnék kérdezősködni, mégis egészen másra terelem a szót:

– Bácsi, kimehetünk az étkezdébe, amíg végeznek az orvosok?

– Menjetek hát! Pénztek van-e? Aztán igyekezzetek vissza!

Kilépünk a napos, forró udvarra. A sötét, nyirkos épületben való üldögélés után hirtelen megtántorodom, szemem előtt színes karikák táncolnak.

Az étkezde ajtaja előtt megtorpanok, nincs bátorságom benyitni.

– Ide jöttök? Ha igen, igyekezzetek. Mindjárt zárunk – szólal meg mellettünk egy asszony.

És valóban, miután bemegyünk, a hátunk mögött rá is zárja az ajtót.

– No, kislányok, mit kértek?

– Kenyeret.

– Ma nem árulunk kenyeret.

Nem esem kétségbe. Anyám szavaira emlékezve előhalászom a pénzemet a kezemben szorongatott gyűrött rongyocskából, és így szólok:

– Akkor egy tányér levest kérek. Hozzá kenyeret is. Ketten vagyunk.

Két szelet kenyeret vágnak nekünk. Óvatosan veszem őket a kezembe. Forrók. Összefut a nyál a számban. Nem kellene őket azonnal megenni – töprengek. Szemem előtt már meg is jelenik az áhított kép: hazafelé menet Lizukkal letérünk egy rétre, leülünk pihenni, s ott, mindenkitől távol elfelezzük az egyik szelet kenyeret. Háborítatlanul, óvatosan rágcsgáljuk, ízlelgetjük... A másik darabot pedig hazavisszük magunkkal és elharmadoljuk: végre otthonra is jut kenyér!

Kimernek élénk egy tányér levest. Anyánk úgy tanította, hogy az ételt mindig egyformán osszuk el egymás között. Most is egymás után, felváltva kanalazzuk a levest. Lizuk a forró, fűszeres levest csak hosszas fújdogálás után tudja lenyelni. Úgy érzem, évszázadok telnek el, mire újra sorra kerülök. Alig bírom leplezni az ingerültségemet. Új módot találok ki: két-két kanál leves után cserélünk. Lizuk nem ellenkezik. Amikor én vagyok soron, az utolsó cseppig benyakalom a részemet, majd magamban forrongva, mereven ülve várom, amíg Lizuk – végtelenül lassan – megeszi a saját adagját. Lizuk észreveszi a türelmetlenségemet, s már ő sem fújogatja a kanalat, próbál sietni. Jajongva, nehezen kortyolja a forró levest.

Már csak néhány kanálnyi leves marad a tányér alján, amikor egyszer csak meglátom elhaladni a doktort az étkezde ablaka előtt. „Hová megy? Már be is fejezték a munkát? Csak nem hagy itt? Hogyan találom meg később?” – cikáznak a gondolatok a fejemben.

– Lizuk, maradj itt. Ne edd meg nélkülem a levest. És hozzá ne nyúlj a kenyérhez! – kiáltom neki, miközben rohanok kifelé az utcára.

Utolérem az orvost, és elkezdem hátulról ráncigálni a karját.

– Bácsi! Doktor bácsi!

A kezemben levő papírra mutatok.

– Ezzel a papírral kaphatunk szénát?

Az orvos nem érti, mit akarok mondani. Újra elismétlem:

– Adnak nekünk szénát ezzel a papírral?

– Milyen szénát? Magyarázd el!

Az orvos döbbenettől megnyúlt arcára nézve végre megértem: ezzel a papírral minékünk nem adnak semmit. A bádogtetőről visszatükröződő napfény

mintha ködöt vonna körém. Hirtelen könnyek öntik el az arcomat. Nem tudok már semmit sem elmagyarázni. Körülöttünk egyre nagyobb tömeg gyülekezik. Vad, elkéseredett kiáltás hallatszik. Én kiabálok.

– Meghalunk! Ha nem tudunk tehenet tartani, meghalunk!

Kusza gondolataimban megjelenik, ahogy téli estéken a kolhoz szénáját megyünk lopni: a szénakazlak ott fekszenek szélfúttá mező közepén, mi meg csak húzzuk-húzzuk kifelé belőlük a jéggé fagyott szálakat, és közben reszketünk, hogy mi lesz, ha elkap a csősz...

Órjögve, hangosan zokogok. A doktor megsimogatja a hátamat. Higgadt, határozott szavai hallatán elcsendesedem.

– Ha városban élnének, a testvéredet az első csoportba sorolnák. De így... Keze, lába egészséges, képes elvégezni a mezei munkákat, ezért maradt a harmadik csoportban.

A felnőttek márpedig nem szoktak hibázni – gondolom. Minden erőm elhagy. Fulladozom. Úgy érzem magam, mint egy kis patak, amely a sodrába vetett követ sem megkerülni, sem elhordani nem tudja.

– Doktor bácsi, ezt miért mondod? De hát Gyagyás Lizuknak csúfolják! Egy ilyen ember hogy dolgozhat falun? Tegnap anyám elvitte magával céklát gyomlálni. A gyommal együtt a céklát is kihúzta! A brigádvezető jól meg is szidott minket! Nem is számolta el munkaegységnek, azt mondta, ekkora kártevésért inkább börtönben lenne a helyünk...

Elvékonyodik a hangom. Újra csöndesen sírdogálni kezdek. Az orvos magához ölel.

– Nyugodj meg, kicsikém, ne sírj. Késő van már, mindenki hazament. Gyere vissza a nővéreddel jövő pénteken. Akkor még egyszer megvizsgáljuk. Szavamat adom neked: idén kaptok szénát. Ezt a papírt hagyj itt. Édesanyádnak mondd azt, hogy minden rendben volt, de vissza kell jönnötök, hogy lepecsételjék. Most pedig futás haza! Mindjárt rátok esteledik.

A könnyektől maszatos arcomat a kötényembe törlöm, és már szaladok is vissza a hátrahagyott kenyérért.

Az étkezde ajtaja – akár egy bezárt erőd. Lizuk az épület mellett a földön gubbaszt.

– Hol a kenyér?! – kiáltok rá.

Lizuk riadtan felugrik és ide-oda tekintget. Egy szempillantás alatt felmérem, hogy a zsebei üresek és a kezében sem tart semmit.

– Mondom, hol a kenyér?!

Lizuk úgy tesz, mintha valamit keresne.

– N... nem... Nem tudom...

Odarohanok az étkezde ablakához, és a keretébe csimpaszkodva felhúdom magam: bent csak üres asztalokat látok.

Újra Lizuk előtt termek.

– Hová dugtad a kenyeret?!

Lizuk egyre jobban reszket.

– Nem tudom... Azt mondták, be kell zárniuk. Utánad jöttem. A kenyér az asztalon maradt...

Hirtelen minden elsötétül körülöttem. Csak Lizukot látom, amint otthagyja a kenyeret. Rávetem magam. A talpam alatt morajlik a föld. Az étkezde épülete egyszerre eltűnik, ablaka csillogva közeledik. Az ablakkeret farácsai sírkeresztként magasodnak fölém. Hátrahőkölök. Az ökleim folyamatosan püfölnek valamit. Vékony, siránkozó hangot hallok, kezem-lábam elernyed, s az épület mellett a földre roskadok. A ház régi gerendáinak színe, akár a rozskenyéré. A közöttük megbúvó moha illata a frissen sült kenyér illatát idézi fel. A föld, amit ölelek, meleg, akár egy sütőkemence alja. S e fekete-fehér kenyér-világban a nővérem arca vöröslik a vértől...

... Egymás kezét fogva rohanunk. Esteledik. Hűvös szellő susog. A lenyugvó napot körülvevő égbolton fodrozódó felhők arany színben játszanak. A végtelen mezőkön két kislány – mint két törékeny szárú virág – hajladozik az őket kergető szélben.

A távolban egy alak tűnik fel. Felénk siet. A járása... Édesanyám...

Egész nap nem száradtak fel a könnyeim, s most a legutolsó forró cseppek anyám kötényébe hullanak.

– Kenyeret ettetek-e? – kérdezi anyám.

Összeszorul a torkom. „Nem, nem ettünk” – tolulnának a számra a szavak.

– Ettünk... – válaszolom.

– Gyermekem, hát te miért vagy csupa vér? – kérdezi anyám Lizuktól.

Lizuk rám néz, majd az arcát anyám kötényébe rejti, csak a felém mutató, remegő karjait látom. Anyám felsóhajt, majd magához ölel minket.

Felszáradnak a könnyeim. A lelkem szabad, akár a tágas mező felett száguldó szél. Elmesélem anyámnak az orvos utasítását. Boldog gyermekként örvendezik, kacag, mindkettőnknek új ruhát ígér. Most úgy érzi, mindez valóra válhat.

Sötét éjszaka érünk haza. Vacsorázunk, majd lefekszünk aludni. Gyönyörű álmot látok...

... Anyám a kemencét melegíti. Én az asztalnál ülök és leckét írok. A könyvem mellett egy nagy kvaszos¹¹ edény áll, benne pezsegve kel a tészta.

– Ajj, istenem, istenem! Mindjárt kidagad a tészta! – siet hozzám anyám egy teknővel és liszttel, majd elkezd dagasztani a tésztát.

Valaki kopogtat az ablakon. A jeges üveget lehelgetem, majd fél szemmel kikukucsálok az utcára. Kint örült hóvihar tombol, üvölt a szél. A házunk előtt, kis szánt húzva egy csapat gyerek áll. Ismerem őket. Mindannyian apa nélkül maradtak. Engem hívnak.

– Elja, gyere maradék szénát gyűjteni!

¹¹ A kvasz egy Oroszországban kedvelt, fekete kenyérből erjesztett, alacsony alkoholtartalmú üdítőital.

– Tele van a csűrünk szénával – felelem nekik –, nem megyek sehova! Tavaly hány tanórát elmulasztottam, miközben szénát lopni jártam! Vissza is maradtam egy évet. Most tanulni fogok, mert orvos szeretnék lenni! Ha orvos leszek, mindnyájatoknak kaszálatok elég szénát!

A gyerekek a süvöltő széllel küzdve, a hóbuckákon átbukdácsolva elindulnak a kolhoz pajtája felé. Az örvénylő, kavargó hó hamarosan eltakarja őket a szemem elől.

A házunkban meleg van. A kemencébe dobott tölgyfaágakon kék lángok kígyóznak. Anyám a kemencébe teszi a kenyeret. De nem egy kerek cipót, hanem több kisebb kenyérdarabot.

... Nevetek. Boldog vagyok. Ekkora örömet már nem tudok visszafojtani: a szemem megtelik könnyel. És én, a legszerencésebb lány a világon, mély, édes álomba szenderülök.

És csak várom, várom, hogy kiszüljön az a darab kenyér...

(1970)

Az Egy darab kenyér írójáról

Eva Nyikolajevna Liszina 1939. július 26-án született a dél-csuvasföldi Imenovóban (csuv. Imenkasszi), egy háromgyermekes család legkisebb gyermekeként. Bátyja, a később Nobel-díjra jelölt költő, Gennagyij Ajgi 1934-ben; nővére, Luiza Jumankka festőnő 1937-ben látta meg a napvilágot. „A családukból három gyermek született – a legidősebb Gennagyij, aztán Luiza és én” – írja az író nőéletrajzi visszaemlékezésében. „Mindannyian apró csuvas falvakban jöttünk a napvilágra. Apánk, Liszin Nyikolaj Andrejevics tanító volt, orosz nyelvet és irodalmat oktatott. Félárván nőtt fel, korán anya nélkül maradt. Nagyon szerette a gyerekeket, és a diákjai (előbb gyermekként, majd később felnőttkorukban is) hasonló nagy szeretettel fordultak felé. A Nagy Honvédő Háború¹² kezdetén, amikor a faluból minden férfi a frontra ment, őt felmentették, mert az egyik szemére rosszul látott. Nagyon szégyellte, hogy nem veheti ki a részét a közös harcból. Anyám mesélte, hogy tanítani sem az utcán járt, hanem a kertek alatt. Többször is a hadkiegészítő parancsnoksághoz fordult, hogy küldjék ki őt is a frontra. Végül engedtek a kérésének. Gyemidov felszabadításakor esett el. Nagyon hasonlítottam rá. »Nahát, mennyire emlékeztetsz édesapádra!« – hallottam gyakran a környezetemben. Ezekből a szavakból akkora szeretet és együttérzés csengett, hogy a legnagyobb erőfeszítésem ellenére sem tudtam visszatartani a könnyeimet. Úgy éreztem ilyenkor, hogy apám él, és ott áll mellettem.”¹³

Az apa nélkül maradt családban a második világháború utáni nehéz életkörülmények közepette mindennapos volt a nélkülözés, éhezés. Gennagyij a háború után Moszkvába ment tanulni, s őt hamarosan Eva is követte. A moszkvai

12 A második világháború közkeletű szovjet-orosz elnevezése.

13 A dolgozatban szereplő életrajzi idézetek a csuvas nyelvű Biblia megjelenése alkalmából Eva Liszinával 2013-ban készített interjúból származnak: <http://hypar.ru/ru/eva-lisina-ispoved-perevodchika-esse>. (Utolsó letöltés: 2016.04.20.)

Timirjazev Akadémián folytatott agrobotanikai tanulmányokat, s az egyetem befejeztével egy biológiai laborban kezdett el dolgozni. Ajgi nehezen összekuporgatott pénzéből Moszkva külvárosában vásárolt egy apró faházat, a két testvér kezdetben ott telepedett le, illetve édesanyjuk halála után a fogyatékos Luizát is ide hozták magukkal. *„Édesanyám hosszú és gyötrelmes betegeskedés után 1960-ban halt meg. Ezután tulajdonképpen elmenekültünk a faluból, következő alkalommal csak húsz év múlva tértünk vissza. Gena már a temetés utáni napon elutazott Moszkvába (a mai napig is úgy hiszem, ez mentette meg az életét)¹⁴, én még két hónapot maradtam. Eladtam a házunkat, amilyen hamar csak tudtam, majd Moszkvába utaztam folytatni a tanulmányaimat. Nővérem, az első rokkantsági csoportba¹⁵ sorolt Luiza velem maradt. Édesanyám sosem mondta ki egyenesen, de úgy nevelt engem, hogy már egészen gyermekkoromtól fogva tudtam, hogy valamikor a távoli jövőben nekem kell majd gondoskodnom róla. Így is történt.”*

Luiza betegségéről így vall az író: *„Luiza sorsa drámaian alakult. 1940–1941-ben a családunk egy rövid ideig a Karél Köztársaságban élt: úgy gondolom, apám a lehető leggyorsabban igyekezett elrejtőzni a sztálini terror elől, ezért az első adandó alkalommal elköltöztünk. A finn háború¹⁶ kezdetekor azonban onnan is menekülni kényszerültünk. Menekülés közben az akkor hároméves Luiza súlyos fejsérülést szenvedett. Mindannyian azt hittük, meghalt. Mikor azonban el akartuk temetni, egyszerre csak kinyitotta a szemét. »Onnantól fogva egészen megváltozott« – emlékezett vissza anyám. Amint visszaértünk Csuvasföldre, a szüleim több orvoshoz is elvitték. Az általuk felállított diagnózis szerint már kiskorától fogyatékos lehetett. Így aztán a mi Lizánk furcsa betegsége megmaradt: egyrésztől védtelen, gyenge szívű ember lett, nem tanult meg sem olvasni, sem írni, és csak a legegyszerűbb házimunkákat tudta elvégezni. Másrészt viszont az eredendő gazdagsága (tisztaság, bátortalanság, visszahúzódság és gyermeki hiszékenysége, a bünt, gonoszságot nem ismerés, a természet iránti rajongó szeretet, létezésével Istent dicséző csendesség, békés természet) mindannyiunkat magával ragadta. A civilizáció nem érintette meg, már a létezésével ellenállt minden gonoszságnak, jóvá változtatta a körülötte levő világot. Nem állítom, hogy rossz ember vagyok, de ha a családunkban nem lett volna Luiza, ha ő nem lett volna a közelemben, rosszabb ember lennék.”*

Eva Liszina nem sokkal harmincéves kora előtt kezdett el irodalommal foglalkozni, először rövid elbeszéléseket és gyermekkönyveket írt. *„Befejeztem a Timirjazev Akadémiát és már egy bionikai laborban dolgoztam, amikor – magam sem értem, olyan váratlanul – az anyanyelvemen rögtönözve megírtam egy rövid gyermekkönyvet (ma már azt gondolom, hogy semmi sem történt véletlenül), majd egy elbeszélést is. Azonnal kiadták. A munkámat neves csuvas írók is támogatták. És amikor a bátyám is így nyilatkozott: »Micsoda indulás! Már is új elbeszéléseket várnak tőled!« – szinte megijedtem, hogy mit tettem. Miért is dugtam a fejemet ebbe a bolondul lobogó tűzbe! Furcsa*

14 Gennagyij Ajgi az 1950-es évekbeli Szovjetunióban másként gondolkodónak számított, a kegyvesztett Borisz Paszternak baráti köréhez tartozott, ezért a hatóságok egy ideig zaklatták.

15 Ebben az időben a Szovjetunióban három rokkantsági csoport létezett, az első csoportba a legsúlyosabb fogyatékosokat sorolták.

16 Az első orosz–finn háború 1939–40-ben zajlott, majd 1940-ben Finnország újból hadat üzent a Szovjetunióknak. A második orosz–finn háború – amely a Liszin család sorsát is érintette – 1941 és 1944 között folytatódott.

állapot volt: én nem akarok írással foglalkozni, miközben máris azt művelem. Végül, hogy közelebb kerüljek az irodalomhoz, otthagytam a szeretett munkámat, és elkezdtem dolgozni a Szovjet Világirodalmi Könyvtárban, ahol húsz éven át maradtam.”

Liszina kezdetben természettudományokkal foglalkozó műveket fordított és szerkesztett, később a Scepkin Színházi Intézetben oktatott csuvas nyelvet, a színészeknek irodalmi csuvas kiejtést tanított.¹⁷ Mindeközben folyamatosan jelentek meg könyvei, amelyek cselekményei szülőföldjén, gyermekkorának jól ismert és szeretett színhelyein játszódnak. Leghíresebb könyve, a már három kiadást megért *Senyjal gyermekei*¹⁸ is a szülőfalujának, gyermekkorának állít emléket. Az író leghíresebb elbeszélése, amely a nemzetközi ismertségét is meghozta, az *Egy darab kenyér* címet viseli. Liszina a novellát már 1970-ben megírta, azonban csak 1994-ben jelent meg¹⁹, miután 1991-ben 1683 pályamű közül első helyezésként elnyerte a Deutsche Welle szépirodalmi díját. Az elbeszélésből később, mint a bevezetőben már említettem, Németországban rádiójátékot készítettek, illetve több idegen nyelvre is lefordították.²⁰

Eva Liszina érdeme továbbá a teljes Biblia csuvasra fordítása, amely munkát egy teológuscsoport segítségével közel két évtized alatt végezte el. A fordítómunka során az író két alkalommal is elzarándokolt a Szentföldre, illetve egy időre a csebokszári női apácakolostorba is bevonult. A 2009-ben Szentpéterváron megjelent csuvas nyelvű Szentírást hitelességét tekintve a legjobb oroszországi bibliafordításnak tartják.

Érdemes röviden kitérni az idősebb nővér, Luiza Liszina (az *Egy darab kenyér* Lizukja, művésznevén Jumankka) sorsára is. Eva Liszina értelmi fogyatékos testvéréről hamar kiderült, hogy jó érzéke van a formákhoz és színekhez, ezután az író biztatására festeni kezdett. Az absztrakt műveket készítő festőnő több képe a csebokszári Csuvas Nemzeti Galériába került, illetve munkáiból eddig két időszak kiállítást rendeztek.²¹ Luiza jelenleg Eva Liszinával együtt Csebokszáriban él.

Az Egy darab kenyér magyarra fordítása során szerzett tapasztalatakról

A novella fordítását 2015 februárjában kezdtem el, Eduard Fomin segítségével. Munkámat 2016 januárjában, tehát közel egy év alatt fejeztem be. E viszonylag hosszú időt indokolja, hogy fordítómunkám kezdetekor a csuvas nyelvet szinte egyáltalán nem ismertem, a mű pedig a csuvas szépirodalom kiemelkedően igényes alkotása, fordítása így egyáltalán nem bizonyult könnyű feladatnak. Az

¹⁷ Jakovlev 2012, 75.

¹⁸ Liszina 1971; Liszina 1977; Liszina 2005.

¹⁹ Liszina 1994.

²⁰ Fjodorov 2008, 452; Fomin 2016.

²¹ <http://artmus.culture21.ru/author.aspx?author=2087> (A festőnő életrajza a Csuvas Nemzeti Galéria honlapján, utolsó letöltés: 2016.04.21.)

általam ismert orosz és német nyelvű variációkat munkám során egyáltalán nem használtam, a csuvas eredetin kívül a mai napig nem olvastam teljes egészében a novella egyetlen, más nyelven íródott változatát sem.²²

A fordítás során eltelt egy év alatt közel hét hónapot töltöttem Csebokszáriban²³, ahol napi szinten nyílt lehetőségem a mentorommal való konzultálásra, illetve több alkalommal személyesen találkoztam az íróval is. A mű önéletrajzi ihletésű, főhősei maga a szerző, illetve a mai napig vele élő nővére, Luiza. Így abba a különleges helyzetbe kerültem, hogy egyszerre nyílt lehetőségem találkozni az elbeszélés írójával és annak főhőseivel. A novella helyszíneire (Sajmurzino/csu. Senyjal; Pervomajszkoje/csu. Aszla Arapus) sikerült személyesen is ellátogatnom.

Bár a munkám kezdete óta eltelt idő alatt a csuvasstudásom számottevően gazdagodott, a mű fordítása – meglepő módon – nem lett lényegesen könnyebb. Ez egyrészt az elbeszélés nívós nyelvi színvonalának, másrészt cselekménye változatos mivoltának köszönhető. Bár a novella mindössze egyetlen nap történetét öleli fel, viszonylag sok helyszínen (városi kollégiumban, falusi házban, kolhozban, boltban, kórházban, étkezdében, a természetben) játszódik, ennek megfelelően a szóincse is meglehetősen sokrétű. Lszina különösen az igék tekintetében vonultat fel rendkívül széles palettát²⁴, a novellában ugyanaz a kifejezés gyakorlatilag nem fordul elő kétszer.

Az elbeszélésben található természetleírások, hasonlatok és egyéb bonyolult szófordulatok magyarra való átültetése sok esetben okozott számomra fejtörést. Több csuvas kifejezés a magyar fül számára idegenül hangzott, fordításuknak így különös figyelmet kellett szentelnem. („Szaladunk. Kétoldalt sík mező. Az út mentén egy malom áll. Nyomasztó, sötét árnya végigterül a rozsmezőn. A távolban egy fát pillantunk meg. Ezen az ismeretlen tájon úgy áll védelmezőn a messzeségben, mint egy kedves rokon. Lassan megnyugszunk. [...] Egy út melletti mocsaras helyen állunk meg. A sekély vizet nedves levelű, húsos gyökerű, sűrű növényzet veszi körül. A leveleket félrehajtva megmosakszunk a hús vízben. Pihenni már nincs időnk, szaladnunk kell tovább. Körülöttünk forró szellő játszadozik, a távolban délibáb vibrál. [...] Úgy érzem magam, mint egy kis patak, amely a sodrába vetett követ sem megkerülni, sem elhordani nem tudja. [...] A lenyugvó napot körülvevő égbolton fodrozódó felhők arany színben játszanak. A végtelen mezőkön két kislány – mint két törekeny szárú virág – hajladozik az őket kergető szélben.”)

Azonban nem csak a nyelvi nehézségek adta korlátokon kellett átlépnem a fordítás során, hiszen a novella egy számomra korábban ismeretlen földrajzi és

22 Az elbeszélés oroszra fordítását maga az író végezte el, több helyen is átírva az eredeti csuvas szöveget. Az ezután elkészült német, svéd, oszét, baskír és tatár változatok fordítói kivétel nélkül az orosz szöveget használták fel, így az *Egy darab kenyér* magyar változata az első olyan fordítás, amely a csuvas eredetit veszi alapul.

23 Csuvasföldi tartózkodásomat a Magyar Állami Eötvös ösztöndíj, illetve a Campus Hungary ösztöndíj tette lehetővé.

24 A csuvas nyelv egyik különleges vonása, hogy a cselekvés módját sok esetben egy jelentésárnyaló, gerundiumban álló segédige és az utána álló finit ige ragozott alakjának együttesével fejezi ki. E szerkezet gyakori alkalmazása különböző igealakok szinte tetszőleges kombinációjára ad lehetőséget.

úgyszintén kevésbé ismert történelmi környezetben játszódik. Eva Liszina művében a csuvasföldi növényvilág leírásai különösen érzékletesek. A novellában szereplő növények egy része (koriander, kereklevelű kapotnyak, szümcső, ziliz) Magyarországon nem őshonos vagy nem képezi a hétköznapi ismereteink tárgyát, így – kontextustól is függően – a lefordított szövegbe csak azoknak a növényeknek a neveit emeltem át, amelyek a magyar anyanyelvű olvasók számára is hordoznak információt.

A fordítómunka számomra talán legfontosabb hozadéka egy olyan történelmi szituáció megismerése volt, amelyről Magyarországon ma ritkán hallani. A második világháború utáni Szovjetunió, s ezen belül is egy kis vidéki település életén keresztül bepillantást nyerhettem a hátszágban élők, az otthon maradottak és a frontról hazatértek hétköznapi életébe. A nyomorra és az állandó éhezésre az író már a novella elején található ajánlásban utal (*a háború után éhen halt senyjali gyermekek emlékére*), s az ekkoriban jellemző kilátástalan életkörülményeket az apa nélkül maradt kisgyermek minden nehézséget leküzdeni akaró, ámde hiábavaló kenyer iránti vágyakozásán keresztül döbbenetesen életszerűen írja le.

*

Eva Liszina műveit nem csak azok rendkívül igényes nyelvezete teszi nemzetközileg is értékkessé. Írásainak önéletrajzi vonásain és egyéni atmoszféráján keresztül egy történelmi korszak számunkra kevésbé ismert arcának megismeréséhez egyúttal a csuvas „néplélek” megértéséhez kerülhetünk közelebb. S ebből a szempontból nézve az író műveinek magyarra fordítása és – remélhetőleg – megjelentetése jól beleillik a fentebb felsorolt, magyarul már napvilágot látott csuvas művek sorába.

Bibliográfia

- Ajgi 1973 Ajgi, G.: *A sámán fia*. Ford. Ladányi M., Oravecz I., Petri Gy. et al. Budapest 1973
- Ajgi 1998 Ajgi, G.: *A sámán templomai avagy Korszakadék: Versek*. Ford. Baka I., Bede A., Cseh K. et al. Budapest 1998
- Ajgi 2009 Ajgi, G.: *Csillagkép ablakomban*. Versek Cseh Károly fordításában. Budapest 2009
- Berez 2001 *Rokonok söre*. Csuvas népköltészet. Szerk. és ford. Berez A. Budapest, 2001
- Cs. Varga 1985 *Csuvas szó: irodalmi antológia*. Szerk. Cs. Varga I., Ford. Cseh K., Képes G., Matuz J., Oravecz I., Rab Zs. Eger 1985
- Fjodorov 2008 *Čuvaškaya enciklopedija*. Tom II. Red. Fjodorov, N. V. Čeboksary 2008
- Fomin 2016 Fomin, E. V.: *Čávaš šyrovásisem*. Čuvaškiye pisatyeli. Šupaškar/ Čeboksary 2016
- Ivanov 1977 Ivanov, K.: *Narszpi, szép leány*. Ford. Róna-Tas A., Bede A. Eger 1977
- Jakovlev 2012 Yakovlev, Yu. V.: *Eva Lisina*. Pultaru tēnci. Šupaškar 2012

- Liszina 1971 Lisina, E. N.: *Šěn'yal ačisem: povešsempe kalav.* Šupaškar 1971
Liszina 1977 Lisina, E. N.: *Šěn'yal ačisem: povešsempe kalav.* Šupaškar 1977
Liszina 1994 Lisina, E. N.: *Šākār čělli: povešsempe kalavsem.* Šupaškar 1994
Liszina 2005 Lisina, E. N.: *Šěn'yal ačisem: povešsempe kalav.* Šupaškar 2005
Mészáros 1909 Mészáros Gy.: *A csuvas ősvallás emlékei.* Budapest 1909
Mészáros 1912 Mészáros Gy.: *Csuvas népköltési gyűjtemény II.* kötet: Közmondások, találósmondások, dalok, mesék. Budapest 1912
Róna-Tas 1977 *Mese a tölgyfa tetején: csuvas mesék.* Szerk. Róna-Tas A., Ford. Róna-Tas A. et al. Budapest 1977
Vikár 1979 Vikár, L.: *Chuvash folksongs.* Budapest 1979

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

print 2000

NYOMDA KFT KECSKEMÉT

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8.
Tel.: +36 76 501 240; Fax: +36 76 501 249
E-mail: info@print2000.hu
www.print2000.hu

Folyóiratunk megjelenítését a Nemzeti Kulturális Alap

Nemzeti Kulturális Alap

támogatja.